

ספרותנו החדשה וליימודה שיחה עם רב סדן

עליתי אחרי רב סדן לחדר-עבודתו שבקומה הצלוינה של דירתו, חדר ברוחם, משובע בספרים ובמגרות, שבהן, כפי שהסביר לי, מסודר חלק מפרסיותו הגדולה. חלק וארץ, הוסיף ואמר, נסצא בתיקים, ועיקרו בקומת הקרקע. עם קטעי העיתונים ואלפי המכתבים. רב סדן, כידוע, מרבה להעניין בבעיות הלכה, ואין כמוהו חוקר חרוץ ובקי בכלגולי המלים הביטויים בעברית, למן הספרות הקדומה ועד השימוש האחרון בעתון הבוקר של היום. מלבד ספרי זכרונות, מחקרי ספרות, מחקרי ביורגפיה, ספרי תוספת, תרגומים שונים וכו', כבר הספיק לרכסם על הרכס החביב עליו כמה וכמה עבודות, ועוד עמו בכתובים, ומחכים לנאלח בדפוס, שנים-עשר כרכים:

— הן עוסק אתה — אמרתי לו — מלבד בעציות של התפתחות הלשון בדיבור ובכתב, גם בבעיות המחקר והדיאלקטיקה של הספרות העברית. לא מזמן נזדמן לי לעיין במחזור הרצאות שלך שיצא בדפוס, על ספרותנו, ובשינה זו אתה עסוק בהוראת הספרות העברית החדשה הלכה למעשה, כמראה ראשי במקצוע הזה באוניברסיטה. זכרנו שאמרת לי בהודפנות אחרת, כי לפי שהיא הוראת-עשה, אתה אדוק במאמנות הלימודים המקובלת. אולם מה היות משנה בהוראת-קבע?

— כל מה שאני מפליג בעיון ובתורה — פתח ואמר — אני רואה, שמסורת הלימוד של הספרות העברית, הקרויה חדשה, היא פסולת מקשה, מוקשה ונוקשה ביותר. נהגבל אצלנו כמרושל, כי בקין השנים האחרונות נוצרה ספרות עברית חדשה שתחילתה ושרשה ספרות ההשכלה. ראשונייה-משלילים היתה בהם התודעה, שהם יצרו תקופה חדשה גם בחיים גם בספרות, ודעהם קבועה ועומדת ומשמשת בסיס לחקר הספרות והתורה עד היום. אולם אין חדש בלא הידוע, ונשאנו שואלים מה הם ההיחידים שהייתה ספרות ההשכלה, אנו מתקשים להצביע על סוג-ספרות, ולו גם אחד, שלא היתה לפניו. אמת, היא שיתחה אותם, אבל כמעט המיד על דרך השיטת וההשקפה, באופן שקשה לדבר על יצירה כזו נחלה היתה פפה, והדן עם יוסף קלוזנר, השולח את תקופתה הראשונה, הפך רעה, לארבינון, ועוד זאת, לפי המקובל צריך להבין כל מה שבא אחרי ההשכלה בהמשך יסיר לה, והגנה, כשאנו באים לתיוונות הגדולים באמת בספרותנו — סגדלי או ביאליק — ומנכים להבין אותם על-פי שלשלת-יהיהן זו, אנו למדים שאין היא עשויה להסיר ביום כלל וכלל, אין להסביר אותם כמורשת-ההשכלה בלבד, וכל דיאלקטיקה ופיתוליה לא יושיעונו בזה. להם יש גם ירושה אחרת, שממנה — כיסוד תרבות וספרות — נהגים להתעלם. אולם בלעדיה אין לתבנים, טול ממנדלי, למשל, את ירושתו המתנגדת-לישאית, ואתה נוטל למעלה-ממחציתו, טול מביאליק את ירושתו החשדית-והלינית ואתה נוטל למעלה ממחציתו, והוא הדיון ברבים שלפניהם ורבים לאחריהם. אכן, מן הדיון להרהר אם פותר לראות את ההשי-כלה כתנועה הרוחנית היהודית המשמשת יסוד לספרות החדשה האחרונים, אשר לי, סבורני כי מן התכרה לצרף לה זרמים אחרים, שגולדו גם הם פתוח חסיטואציה ההיסטורית, שממנה נולדה ההשי-כלה, אולם השתקפו בדרכים אחרות.

— זרואי כותבונן אתה החכירות ודיריבתה המתנג-דות.

— החסידות והמתנגדות טבעו מבעד מיחד של חיל היהודים באיזור החשוב ביותר של מסילת תולדותינו בדורות האחרונים, ויצרו ערכים מיוחדים בחיים ובספרות. החסידות חידשה, מתוך חור-יתה כתנועה, את הלגנדה, את סיפור-המעשה, שהוא עד עתה אוצר בלום של הסיפורת העברית, בין בזו המשתמשת בגושיה ובין בזו שאינה משתמשת בהם, ואילו המתנגדות יצרה סוג מחודש של ספרות פוסר, וקולה נשכח עד היום בפיבליציסטיקה שלנו.

— ולענתך שתי התנועות הללו נעוצות בשורש החיים היהודיים החלשים לא פחות מן החשכלה?

— לא כך, אלא הרבה יותר מן החשכלה. שכן החשכלה אם לרצונה אם לפורחה, באה לפורר את הקולקטיביות היהודית, מתוך שעללה את אורח-חיו של היהודי, את לשונו, את מלבושו, את שהציעה תחתיהם לא ניתן לקיים בקולקטיב שלנו אלא של אחרים, ומפואה גם האות העברית פראורית למיעוט ראוי-גא, בכל מקום שההשכלה היתה נתנועה היתה בסידה שנוצרה ספרות עברית, פתו הסופר הקורא גם יחד אחרי דור, רק במקומות שההשכלה לא היתה בת יחידה, אלא היו לה שתי יריבותיה — שגולדו בעצם מאותו שורש שממנו נולדה היא — רק שם הובטחו החיים העדיים ומפילא גם המסך ספרותנו.

— מהו אותי שורש, המשותף לכה שלוש התנועות הללו, שעליו אתה מרמז?

— כוונתי למשבר שהביא כשלונה של התנועה השבתאית, כשגדרש פתרון-ביניים לבעיות קיומנו. אם לנסח את הדבר בקצרה הריחו: המשיח שבא, כאילו לא בא, ואך להיות עד שיבוא באמת. כל אחת משלוש התנועות הללו הביאה את פתרונה שלה, אלא שהחסידות והמתנגדות יכלו לחיות אחת אחת לבדה, מה שאין כן ההשכלה, רק במקומות שיתח פורכבת על גבי ירושה אחרת ומגי-טאליות אחרת — של אחת יריבותיה — היתה לה אפשרות קיום והמשך, בספרות עברית, ובראה ערכים של קיימא.

— אם לא בהשכלה, במה היתה מתחיל למנות את תומדות הספרות העברית ההרשח?

— אינני גורס, ספרות עברית חדשה, אולי כדאי לשמר הגדרה זו לפתיד לבוא, כשתהיה באמת מציאות עברית חדשה — ולעת עתה נסתפק בהגדרה: ספרות הדרות האחרונים, ומבחינה זו דין לראות את כל המעגל הזה, על כל ניגודיו הפנימיים, כמעגל אחד, ולא ליסר, כמקובל עלינו, שההשכלה היא בת הזמן החדש, ואילו החסידות והמתנגדות — כפי שאמרים קצת חוקרים לרצונם לקצת לכורחם — שייכות ליידיה-ביניים. יפה הסכימה של ספרות אירופה במידה שהיא תואמת את הסכימה של תולדות אירופה, אולם אין היא תואמת אותנו, ולא מלבד שום שאנו רואים את עתידנו מחוצה לה, ואם להיסטוריה, הרי התקופה הפועלת בנו מצוינת בשני תאריכי-קצה: מכאן חבלי תיח, פרעות המלינצקי, שהשמירו שליש עמנו וזעזעו את עצם קיומנו, ומכאן — חבלי תיש, טבח-היטלר, שהשמיד שליש עמנו ועידער עד היסוד את אפשרות קיומנו באירופה ובגולה בכלל, כל מה שנכתב בין תאריך-הקצה האחד ובין מביאי תאריך-הקצה האחר הוא ספרות אחת.

— מפורתני שגישה זו נורדת לשוים לא מעטים, כשאנו זכורים את ספרות ההשכלה אנו משווים אותה לספרות האירופית שה התקופה, ויש לנו כלום להבנתה ולהערבתה, איה כלום יש לנו להערבת הספרות של הזרמים האחרים?

— אכן, הקשים לא מעטים, אינה דומה ספרות ההשכלה, שהיא בעיקרה חיקוית וכהופעת-גדר של ספרות-אירופה, לרוב באיזור הגון, כספרות יריבותיה, שהיא בעיקרה מקורית ואין להבינה בכלים שאולים, הרי ספרות החסידות — כבר ניסו להסבירה טפחונה היסטורית, פילוסופית, פיסתורית, סוציולוגית, ואילו בתינתה הספ-ריתית, וביותר האסתטית — שדה בור, מה געשה, למשל, לחקר המעשים החסידית מבחינת הצורה, הפיתוח, המיטיבים? והוא הדיון (הסוף בעמוד ב')

ספרותנו החדשה ולימודה

(סוף מעמוד א')

בספרות המתנגדת — מה נעשה מבחינה זו לחקר הדרשה? והרי זו היתה ספרות רובו של העם. מלבד זאת יש לאזור שיצרנו או גם בלשונות אחרות, לא בעברית בלבד. בראש וראשונה באידיש, אולם גם בשפות אחרות. כל הספרות הנאת, במידה שהיא יהודית במהותה ובמגמתה, צריכה שילוב נאות בלימוד ספרות הדורות האחרונים. אכן, כל אותו לימוד כולו צריך רחוקה יסודית על דרך

האם תיעשה ההרחבת הזו, כלום לא יהיה בדבר עימם כבר בשכיר התלמיד?

— להיפך. כל מה שהמפה מתרחבת יותר, משתקפות הפוזיציות קטנות יותר, וממילא משתנה קנה-המידה. אם לתלמידי בית-ספר תיכון — ההרחבה תחייב לכור את היפה באמת, הטוב באמת, מתוך הספרות הסטאלית של הדורות האחרונים, ושוב לא גלעיטם באותה בינונית וזיכרית, כפי שמחייבת קרישות השמירה על ההגומניה של ההשכלה, ואם קטע של חיזול יחוזר לעומת קטע של המגיד מדובנא או ר' נחמן מבראצלאב, אין להתרגש ביותר, סוף-סוף גם הם יהודים, והריחות ישאר בבית.

— ובתחוב הספרות החדשה יותר, כלום גורם אתה הרחבה גם כאן?

— אכן, גם פה גדולה התזנחה. כי, בינינו לכין עצמנו, מה למשל, נעשה באמת לחקר השירה בת ימינו? האם ניתחו את כליה. האם ראו מה יש למשוררים ששלדג ומה פורשתם וגילגוליה? כח-גתי לדימויים, לצירופים, שהם השתקפויות של הסיבות-חיות. על שוב-מה, למשל, פסקו בשירה משחקי-מלים של חילופי-שרשים. ועל שום פה נתחדשו? מה גורל הסמיכות כערך שירי, כלומר כיצד פסטיית השירה באפשרות, המיוחדת ללשוננו, של זיווג שני שמות-עצם לפושג אחד? ובקומה עליונה יותר: כיצד נתחלפו הסמלים וצבעי-ההנוף בשירה של שני הדורות האחרונים? יש בספרותנו כיום צמיחה ותפתחות בקצב שהוא חזיון לא נפרץ בספרות אחרת. דומני, שהחוקר והמבקר גיהנה לו בתקופתנו תקופה מעניינת ביותר, ושבה אני את י. חלקין, ששבר באוניברסיטה את המסורת שלא ללמד בה על יצירי דור אחרון. ואני מפליג בזה עד כדי לומר: כל מה שנכתב עד אהמול — כשר למחקר, וממילא ללימוד.

או נאמר: תולדות התרגום — גם הן מקצוע לימוד חשוב. כיצד ניקנו בספרותנו ערכי ספרות העולם, באיזו מידה הצליחו להקנותם? מה היו הטעמים האובייקטיביים של ההתמודדות הזו? כיצד הצליחה הלשון לקלוט ולהקליט בקרבה את ערכי התרבות הגדולים? מתרגמים כמו סלקינסון ופרישמן לפנינו, או שלונסקי ופרלמן בימינו, הם ענין למחזור-לימוד חשוב ומענין ביותר. אנו נמצאים כיום בתקופה של משבר בשטח התרגום — רמת התרגום יורדת, המתרגמים הטובים מתמעטים והולכים, וספרות העולם, בחלקה הגדול, עדיין אינה מתורגמת לעברית. כשם שהרמה הספרותית שלנו תלך ותרד, אם לא נסתה בסני הציבור הלומד הקורא את אוצרות תרבותנו בכל הדורות, כך היא תלך ותרד אם לא נפתח בפניו את אוצרות תרבותם של אחרים. ענין התרגום הוא בעיה בוערת ביותר ומחייבת מעשים מכוונים.

— ומה בדבר לימוד הפרוזה? כלום יש, לדעתך, לכלול בתוכנית הלימודים האוניברסיטאית גם את המדפריים בני תקופתנו?

— היתכן לומר לאו? האמנם נפסח על לימוד תופעות כבירות בפרוזה כעגנון או כהנו? והרי הם לא גדלו בחלל ריק, אלא בשדה מעובד יפה יפה — שושמן, ברקוביץ, שניאור, גנסין ואחרים. ובענין הוראה, דין מיוחד — תקבע הספרות בארץ-ישראל החדשה, הסופרים בה, מימי העליה השניה ואילך, נמצאים בתוך ציבוריות טבעית בערך: אלו הם סופרים דוברי-עברית הנותבים בשביל קוראים דוברי-עברית, והוא תמרור חשוב בספרותנו. ובסיכומם של דברים — יש לקרב, מצד אחד, את לימוד הספרות העברית לחמישים השנים האחרונות, ומצד אחר להרחיקו, כלומר לעסוק ביסודות, ללמוד את ספרותנו, בשיאה, בכל הדורות.

המלכה'ד: גליה ירדני